

I. HISTORIE OG PRODUKSJONSMÅTER

Adam Smith (1723–1790), skotsk økonom og moralfilosof, er kjent som en av de sentrale grunnleggerne av den liberalistiske tankeretningen. Han var også den første som laget en omfattende oversikt over «nasjonenes rikdom», *Wealth of Nations* (1776) med hovedvekt på det borgerlige samfunn som vokste fram etter reformasjonen. Han hadde altså et historisk blikk for ting, og han pekte på at historien hadde oppvist flere forskjellige måter å organisere eiendomsrett og arbeidsytelser på. Han mente man burde dele historien inn i fire «modes of subsistence», «overlevelsesmåter», nemlig perioder der menneskene var avhengig av jakt (de var jegere og samlere, med nåtidens uttrykk), dernest gjeting (nomadisme), så jordbruk og til slutt handel (*commerce*).

Dette var et veldig abstrakt formulert skjema, og som en ser, betegner Smith det borgerlige samfunn ikke i dets egenskap av å produsere varer, men i dets egenskap av å distribuere dem. Men han innså selvsagt også at varer var produkter av arbeid som foregikk i privat form, ettersom markedet er noe det blir behov for først når folk som er fremmede overfor hverandre, skal utveksle produkter. Likevel prioriterte han distribusjon framfor produksjon.

I likhet med Smith mente Karl Marx (1818–1883), grunnleggeren av en filosofi og økonomi basert på arbeiderklassens eksistens (se spesielt *Kapitalen*, i tre bind fra 1867, 1885 og 1894) at produktenes form av varer var det sentrale i det moderne samfunn. Men i motsetning til Smith konsentrerte han seg om *produksjonen* av varer.

Dermed var det rimelig at Marx samlet seg om å analysere

arbeidsprosessen, også i de historiske former som gikk forut for det kapitalistiske systemet. Her var produksjonen i det store og hele ikke basert på varer, og frambrakte heller ikke varer. Det vil si at det aller meste av produksjonen ikke hadde markeder som mål. Produksjonen av bruksverdier foregikk altså ikke for bytte og sirkulasjon, men var basert på naturgrodde eiendomsforhold og naturaløkonomi.

Marx hevdet at historien kunne oppdeles i fem epoker, som han hevdet berodde på bestemte «produksjonsmåter», tysk: «Produktionsweisen», altså måter å produsere på.

Hvis vi går til Marx' beskrivelse av de aller mest grunnleggende og allmenngyldige trekk i menneskelig arbeid, så får vi også fram betydningen av uttrykket «produksjonsmåter». Hva er kjernen i den *måten* man arbeider og produserer på? Hva skal et slikt ord bety?

Marx skriver at mennesket opprinnelig oppfatter sitt arbeid som sammenfallende med sin *eiendom*. Det tenker seg verktøy og stoffer som det arbeider med (jord, skog, spader, hakker og økser), og produktet av arbeidet, som noe som hører det selv til; det forestiller seg med andre ord at disse faktorene er dets *egen*-skapet, – det som er «eget» for mennesket, altså «eies» av det.

Begrepet om det å *eie* oppfattes ifølge dette som grunnleggende forbundet med arbeid. Opprinnelig *eier* mennesket faktisk det det produserer, og det oppfatter naturen som sin eiendom, i motsetning til dyrene, som flikker på naturen uten å ha begreper. Det er derfor slik at uttrykket «produksjonsmåte» skal betegne den spesielle enheten mellom arbeid og eiendom som preger en historisk periode.

Her er alternativene mange: Det kan nå og da være slik at folk eier det de arbeider med, men ikke det de bearbeider; de

kan selv være eid, dvs. være slaver, og i så fall finnes det intet radikalt skille mellom arbeidet og eiendommen; de kan være eiendomsløse individer, som er nødt til å arbeide på gjenstander som er beslaglagt (monopolisert) av bestemte andre personer, og som virker som disse andres eiendom – som «fremmed eiendom», slik som i vårt borgerlige samfunn. I dette tilfelle er ikke enheten, men *motsetningen*, mellom arbeid og eiendom drevet til sitt høyeste nivå.

Marx går så langt som til å si at eiendom har en forrang framfor produksjon, i den forstand at det arbeidende menneske fra tidlig av oppfatter seg selv som eier før det oppfatter seg som arbeider. Som en tydelig og bevisst form og sinnstilstand er dette tilstede i den første av produksjonsmåtene, det han kaller «opprinnelig fellesskap», og det svekkes så etterhvert.

I. «Opprinnelig fellesskap»

Her har vi å gjøre med småsamfunn, tilsvarende Smiths to første former, hvor eiendommen ifølge Marx er kollektiv, noe som dermed gjelder for arbeidet også. Alle individer eller familier som er med i arbeidsdelingen, arbeider og eier sammen, som en dugnad i en almenning. Her finnes ikke 'det ene menneskets utbytting av det andre', fordi samfunnene er så fattige. Alle må arbeide, og det totale sosiale overskuddet er ikke stort nok til at det kan hopes opp rikdom hos enkelte. Slike samfunn kan vi tenke oss til må ha eksistert, men det er rimelig å tenke seg at de aller fleste (men altså ikke alle) har gått til grunne som følge av naturforandringer og flyttinger, som har erstattet karrige omgivelser med mer rikholdig miljø, kombinert med svingninger i folketallet i tråd med naturlig forplantning av menneskearten.

II. «Asiatisk produksjonsmåte»

Dette er navnet Marx gir til den type produksjon som naturlig tar rollen som etterfølger av opprinnelige fellesskap, og som er den første form som er «historisk progressiv». Dette betyr at den innleder den rekken av historiske stadier som Marx mener grovt sagt er nødvendige for at det til slutt skal utvikle seg en *kommunistisk* samfunnsformasjon.

Denne ovenfor nevnte produksjonsmåten er den økonomiske basis for hva han kaller «den asiatiske samfunnsformasjon». «Eiendommen» består her i utgangspunktet som en forestilling om et fellesskap, akkurat som i (I). Men dette fellesskapet tenkes nå som en hellig størrelse som forvaltes av et presteskap eller et framvoksende «aristokrati». Denne nye enheten av arbeid og eiendom tar form av det som kalles «asiatiske despotier». Disse er opprinnelig tilstede fra eldgammelt av i Sør-Amerika, Egypt, Midt-Østen og i hele det «egentlige», geografiske Asia. I Afrika ble for det meste de opprinnelige fellesskapene ikke helt overvunnet (like til i dag), og besto i mer og mer bisarre former ettersom de kom i kontakt med en omskiftelig virkelighet i de større samfunnene omkring. I alle disse områdene nevnt her i (II) finnes det ennå i dag klare tegn på despotisme og nedsatt effektivitet i den samfunnsmessige produksjonen.

III. «Antikk produksjonsmåte»

Dette er ifølge Marx det rette navn på den første viktige avvikeren fra den «asiatiske» produksjonsmåte. Kombinasjonen av arbeid og eiendom har her form av slaveri. I ren form forekom slaveriet som en effektivisering av produksjonen i greske og i romerske samfunn, som, også i seinere «hellenistiske» former, utgjorde den «antikke samfunnsformasjon». (Også kalt

«slaveholdersamfunn» eller «slavesamfunn».) Ordet «antikk» inngår i en periodisering av historien som gjør seg direkte gjeldende bare i den vestlige verden. (Det finnes ikke noen «oldtid» eller «antikk» periode i østlige, «asiatiske» former, like lite som det finnes en «middelalder» der.)

IV. «Føydal produksjonsmåte»

Det er den tredje i den rekken av «progressive epoker av den økonomiske samfunnsformasjon» (her: II–V) som Marx legger fram. Den utvikler seg organisk av slaveriet, som går i oppløsning i Romerriket som følge av en temmelig intern-europcisk dynamikk, kombinert med presset fra folkevandringene. Det føydale systemet preger vest-europcisk «middelalder» (ca. 500 evt – 1500 evt) og beror på et forhold mellom livegne og herskere over herregårder eller gods (engelsk *manor*, fransk *manoir*, tysk *Gutshaus*). De som arbeider, er nå bare halvt slaver, dvs. de er bundet til jorda, og kan ikke reise bort, men de står under herrens kommando bare en del av arbeidstiden. I den andre delen produserer de goder til seg selv gjennom jorddyrkingen (m.m). Herren overtok produktene av den førstnevnte delen av arbeidstiden, som tilsvarer det Marx kaller «merarbeid» fra den livegnes side, mens produktene av den andre delen («nødvendig arbeid») gikk til den livegne. Dette hadde ofte kontraktform, og i gjennomsnitt gikk halvdelen av en slik europeisk arbeidsdag til herren, og halvparten til den livegne knekten.

V. «Kapitalistisk produksjonsmåte»

I alle produksjonsmåter finnes det et spesielt forhold mellom nødvendig arbeidstid og merarbeidstid. I føydalismen står det fram i en spesielt synlig og åpenbar form. I den kapitalistiske

produksjonsmåte, som følger av oppløsningen av den føydale, er dette forholdet derimot godt skjult. Her er forholdet mellom arbeid og eiendom et forhold mellom *lønnsarbeid* og *kapital*. «Kapital» er et ord for at eiendommen innenfor produksjonsmåten er blitt komplett atskilt fra den som arbeider. Sistnevnte er nå eiendomsløs, etter å ha blitt ekspropriert fra jorda. Denne prosessen foregikk i Storbritannia ved direkte vold fra herremenn som ville skifte beite – gjøre jorda til kilde for produkter for *salg* (særlig ull). Produktene ble anonyme varer – jf. Smiths vekt på *commerce*! Dette kapitalistiske markedet bredte seg til Vest-Europa gjennom framvoksende manufakturproduksjon, samtidig med at en uvanlig sterk befolkningsøkning ledet til at svært mange måtte ta arbeid utenfor jordbruket. Samtidig ble store grunneiere trengt i bakgrunnen politisk, fordi de nye store arbeidermassene (billig arbeidskraft) fristet vordende kapitalister til å investere i produksjonsmidler og skape et fabrikkssystem i byer og landsbygder. Ettersom arbeid ikke kan selges, tvinges arbeiderne til å selge den ene varen de har, nemlig arbeidskraften, dvs. evnen til å arbeide. Verdien av de varene en arbeider må ha for å opprettholde sin livskraft, er verdien av arbeidsevnen. Men på samme måte som i føydalismen gir produksjonen her et overskudd for herren, som produseres som *merarbeid*. Arbeideren ville ikke bli ansatt hvis ikke arbeidsproduktiviteten var så høy at arbeidsdagen kunne deles i to på samme vis som i føydaltiden og i formene II–IV. I merarbeidstiden skapes nå *merverdi* for kapitalisten, som tar form av *profit*.

I alle formene II–V skiller en altså ut det Marx kaller en «samfunnsformasjon», som er den større enhet som den domine-

rende produksjonsmåte inngår i.

Den asiatiske produksjonsmåte består av arbeidere som inndeles etter status («statusarbeidere» er et godt ord, og bondemassene er blant de laveste), og av herskere som inkarnerer guddommen og dermed det som oppfattes som den kollektive eiendommen. I tillegg til disse to klassene kommer det en rekke småhandlere, soldater, osv. osv. Totalt utgjør samtlige klasser og grupper den tilsvarende *samfunnsformasjonen*.

Den antikke produksjonsmåte er basert på de to klassene slaver og slaveholdere; i tillegg kommer en masse handlende, selvstendige bønder og håndverkere, skrivere og jurister, m.m. Helheten som de utgjør, er *den antikke samfunnsformasjon*.

Den føydale samfunnsformasjon består, i tillegg til godsherrer og livegne, av byborgere og borgerlige funksjoner som den livegne kan utføre i sin «egen» arbeidstid (nemlig håndverksarbeid, veving og spinning).

Mens kapitalister og lønnsarbeidere utgjør klassegrunnlaget for *den kapitalistiske samfunnsformasjon*, består denne i tillegg av en rekke funksjonærer i statsapparatet, av småborgerlige bedriftsledere med ansatte, av rene ikke-arbeidende grunneiere og av arbeidende bønder, osv.

La oss nå se på andre viktige trekk ved den kapitalistiske produksjonsmåten. Det er greit å gjøre dette med en sammenlikning, og da velger vi å betrakte den føydale produksjonsmåten som et motstykke.

I den sistnevnte «måten» er det jord og grunn som utgjør det klart viktigste produksjonsmiddel. Under føydalismen drives det utbytting av arbeidet gjennom *jordbruk*.

Eiendommen til disse midlene eller det vi ofte kaller «eiendomsretten» til dem, er noe som et lite mindretall av mennesker overtok fra slavesamfunnet og den romerske

koloniseringen av Vest- og Mellom-Europa. De romerske sentral- og lokal-administrasjonene og deres etter-former gikk i oppløsning i det engelskmennene kaller «The Dark Ages» fra ca. 500 til ca 1000 evt. Gjennom hele perioden mistet overklassen derfor gradvis det harde, slavebindende grepet den hadde hatt over de arbeidende. Disse kom nødvendigvis i en friere stilling, og kunne blant annet rømme fra herremennene og sette opp småbruk eller liknende, eller bosette seg i tettere befolkede strøk som utviklet seg til «byer», osv.

Resultatet var det en kunne ha kalt et «klassekompromiss»: Slaveriet levde videre i en amputert form, nemlig som *livegenskap*. Herremennene delte ut jord til de «umiddelbare produsenter», som ble «livegne». Å være «livegen» innebar at en ikke hadde lov til å forlate jorda en hadde fått til dyrking. Men til gjengjeld fikk en beskyttelse fra herregårdens side i de urolige folkevandringstidene. Til tross for sin mulighet til å rømme til nye områder, valgte den nå livegne gjerne å godta herremannens vilkår, fordi han fikk så mye igjen. Han var fri til å gjøre hva han ville på det tildelte jordstykket, så der var han rett og slett ingen slave. Dette innebar at arbeidsproduktiviteten var høy nok (og jorda god nok) til at en hel kjernefamilie kunne underholdes av avkastningen på dette jordstykket.

Uten å trekke til seg livegne kunne herremannen ikke få dyrket jorda i det hele tatt, og han ville miste muligheten til ethvert overskudd, og bli til en vanlig produsent. Systemet innebar en framvekst av det som etterhvert ble kjent som «føydal jurisdiksjon», slik at herremennene hadde rettslig myndighet over de livegne. Dette var det sterkeste bolverket mot den seinere utviklingen av en sentral kongemakt.

I det hele tatt er jo en viss høy grad av arbeidsproduktivitet et nødvendig utgangspunkt for et klassesamfunn. Det kan

ikke finnes utbytting hvis ikke arbeidstiden er til dels betydelig lenger enn den tid som er nødvendig for at den umiddelbare produsenten kan brødfø seg. Samtidig må ikke lengden på arbeidsdagen ligge så høyt at dette slitet straks tar livet av arbeideren.

Marx uttalte at «den tempererte sone er ... kapitalens moderland», fordi en i denne geografiske sonen finner betingelser som ikke gir noen lett tilgang til fødemidler (slik som yams, brødfrukt, nøtter og bananer), verken for den enkelte eller for kollektivet. På den andre siden er den heller ikke så karrig at det er umulig å få tatt det første sprang til en storproduksjon av arbeids- og fødemidler. Dette skal selvsagt forstås i den betydning at kapitalen, dvs. det Marx ofte kaller «kapitalforholdet», ikke opprinnelig kunne oppstå utenfor denne sonen. Etter at kapitalen først er oppstått, kan den derimot lettere spre seg videre.

Det betyr altså at det er tale om en sone hvor en er ledet til å arbeide systematisk, og hvor produksjonen ikke kjenner til spesielle indre hindringer for sin utvikling. Derfor er det slik at her (og da spesielt i Vest-Europa, av andre grunner) kunne en vordende kapitalist uten videre finne samfunnsforhold hvor han kunne investere i produksjon som ville gi ham et rimelig godt overskudd.

Konkret: Empiriske undersøkelser viser at i føydaltidens Vest-Europa kunne en livegen i gjennomsnitt produsere det han trengte for å leve videre og reprodusere familien sin, på halvparten av sin arbeidstid. (Slik vi allerede har sett i omtalen av arbeidskontraktene.) Dette kan vi sette opp slik:

Nødvendig arbeid	Merarbeid	Hviledag	Ukens syv dager
Tre dager (24 timer) på 'egen' jord.	Tre dager (24 timer) på herrens jord.	En dag med Herren og Hans hus.	Merarbeidsrate er $24:24 = 100$ pst.

(For enkelthets skyld tenker vi oss at det arbeides 8 timer per dag.)

De tre dagene er tilstrekkelige for arbeideren til å kunne bli ferdig med det «nødvendige» arbeid, dvs. det arbeid som etter tidens målestokk opprettholder familien på et bestemt fysisk og kulturelt nivå, og dermed holder liv i den kristne forplantningsreguleringen av den livegne klassen. Innbefattet er det nemlig at dette gir evnen til å betrakte verden på en gitt religiøs måte, med alt det tankearbeid som følger med dette. I tillegg er det slik at den livegne er bosatt på en langt mer human måte enn i en slavekaserne (som Romerrikets byer var fulle av). Han lever med en familie, og denne familien kan arbeide på fri kveldstid med vevstol og spinnerokk eller med andre redskaper, noe som skaper et lokalt marked, særlig for tekstiler. Jordbruksproduktene han frambringer, kan den livegne dels konsumere selv, dels bytte ut med andre typer produkter i jordherrens gods, ettersom en slik «manor» er en selvforsynt, allsidig enhet.

Hva mer er: Den livegnes stilling var såpass solid at sedvanelov over nesten hele Vest-Europa ga ham uoffisiell rett til jordteigen, og også til arverett i familien. Det var heller ikke uvanlig å kontraktfeste forholdet mellom jordherre og livegen. Dette var da en «kulturell overføring» fra det kontraktforhold som opprinnelig fantes innenfor den føydale kriger- og overklasse, mellom vasaller og overherrer (grever, hertuger, konger). Det er dette «øvre» kontrakt-

forholdet som er den opprinnelige kjernen i det føydale systemet.

Dette systemet var altså «historisk progressivt» fordi det var forbundet med en relativt høy arbeidsproduktivitet, og med en relativt avansert utbytting av arbeidsfolk. Historisk sett er systemet altså også basis for den kapitalistiske produksjonsmåten, som innebærer noe helt nytt i historien.

Denne sistnevnte produksjonsmåten har to historiske faser.

Den første er basert på det vi allerede har kalt *manufakturproduksjon*. Dette innebærer ikke noe egentlig fabrikkssystem, men små og store bedrifter med mengder av håndverkere samlet under ett tak. De forskjellige arbeidstelsene er basert på det gamle spesialiserte håndverket som hadde vokst fram i byer under føydaltiden. Nyheten under denne «manufakturperioden» (ca. 1500–1800) er de store synergieffektene som effektiviserer arbeidstelsen, samt at det finnes pengeformuer som lar seg investere i slik «kooperasjon» (Marx). Samtidig ble de stivbeinte laugsordningene, føydalismens parallell innenfor bymurene, opphevet og ødelagt.

Den annen er basert på det fabrikkssystemet som fulgte av den industrielle revolusjon fra 1780 av. Dette er *storindustriens periode*, og den varer fortsatt ved, som vi vet.

Som Karl Marx understrekte i *Det kommunistiske partis manifest* (1848), er det moderne borgerskap den første klasse i historien som satser på ikke bare å omvelte en bestående samfunnsorden (altså her: den føydale) men på å revolusjonere selve det tekniske grunnlaget for produksjonen. Dette innebærer at det klarer å bryte med hele rekken av samfunnsformer (II–IV) som bygger på *grunneiendom*. I stedet vokser det nå fram et industrisamfunn, som Marx mener innebæ-

rer at menneskeheten kutter navlestrengen til naturbundne former, og går inn i en tilværelse som vel så mye behersker den ytre natur.

Hvordan er det grunnleggende klasseforholdet, og forholdet mellom arbeid og eiendom i den kapitalistiske produksjonsmåte? Det framgår av et blikk på hvordan utbyttingen av arbeidet er bygd opp.

Sammenlikningen med de føydale tilstander er instruktiv. Her er utbyttingen ikke på noen måte skjult – iallfall ikke for den som ønsker å bruke ører og øyne. Alle kan se at «den umiddelbare produsenten» klarer å forsørge familien ved å arbeide på jordteig N, og alle kan se at han etter tre dager beveger seg til jordteig M og jobber der. Alle kan se at det han gjør på jordteig M, blir liggende og værende på denne herr-jorden, og at arbeideren må gå hjem for å få kveldsmaten, på samme måte som han om morgenen måtte ha med seg niste laget av produkter han har skapt på teig N.

Under kapitalistiske forhold er denne utbyttingen derimot forvandlet til et mysterium. Arbeideren bor på et sted hvor han ikke jobber, og går til et sted hvor han bare jobber. Han får ikke fabrikkens produkter som vederlag, men han får noe rart som kalles penger, og han får dem ikke før han har arbeidet gjennom hele den perioden som han skal lønnes for. «No laundry, no ticky!»

Men noe alle ser, er at den umiddelbare produsenten arbeidsdagen igjennom bidrar til å skape nettopp de produktene han ikke selv får. Enhver slik arbeider erfarer det samme, uansett hva slags bransje han jobber i. Han kan også se at de alle erfarer det samme: Fabrikkerherrerne selger de produkter de ansatte har skapt, og dette kan få skje uten at arbeideren ennå har fått vederlaget sitt. Den som arbeider på en

konsumvarefabrikk, ser at produktene hans blir solgt til klassefeller og alle andre slags folk; en som er ansatt på en metallvarefabrikk ser at andre kapitalister kjøper det han har laget – og så videre. Og han kan fort danne seg det riktige inntrykk at han ikke kan få vederlaget sitt for produktene han står bak, er blitt solgt av fabrikkieren. Og han innser at hele den varemasse som foreligger på markedet, egentlig består av disse produktene.

Så det gir god mening at Marx begynner hovedverket sitt med denne setningen: «I de samfunn hvor det hersker kapitalistisk produksjonsmåte, framstår rikdommen som en enorm ansamling av varer». Han fortsetter med å si at den enkeltstående varen er rikdommens «elementærform», og at hele hans undersøkelse av kapitalen derfor «begynner med analysen av varen».

Vi har altså for oss ikke bare en «ansamling av varer», men på den andre siden også en enorm masse av arbeidere, som kan betrakte varene. De kan analysere denne varemassen, ikke bare fordi de kjenner til hvordan den produseres, men fordi de er eksproprierte mennesker, som midt i sin elendighet derfor har fått en avstand til disse tingene. Menneskenes nye avstand til betingelsene for arbeidet, det at de er ekspropriert fra dem, avler ikke bare en revolusjonerende ny økonomi, men også muligheten for en nøktern vitenskap.

Tenkende arbeidere er godt i stand til å se forskjellen mellom dødt og levende arbeid. De ser at industriarbeid dreier seg om å sette passive, tidligere produkter av arbeid i sving med å lage nye bruksverdier. De ser samtidig at disse døde arbeidsproduktene er kjemisk, fysisk og mekanisk sammensatt i en uendelighet av nyanser, slik at det ikke finnes noen fysisk egenskap innenfor dem som er felles for alle vareartene.

Skal en sette i gang en økonomisk vitenskap, byr «analysen av varen» derfor på et problem: Hva er det som er det felles for alle varer, og som gjør at de kan skiftes ut med hverandre (byttes) og sirkulere etter bestemte regler? Når vi sier at en rulletrapp er verdt like mye som en gravemaskin, slik at de to har det felles at de kan erverves for presis hundre tusen NOK, hva er det da som er den felles målestokk?

Nå er det klart at denne grunnleggende målestokk må være tilført varene i deres oppståelsesprosess, nettopp i det som er det motsatte av deres eksistens som døde og passive. Det levende arbeidet som har skapt dem, er det som er felles for dem alle. Hos Marx, som var skolert i både poesi og filosofi, kan vi derfor lese følgende:

- Arbeidet er den levende, formende ild, det er tingenes forgjengelighet, deres tidlighet, mens de blir formet gjennom den levende tid.
- Det levende arbeid gjør arbeidsmidler og materialer til sin sjels legeme og vekker dem dermed fra de døde.
- Det levende arbeid må gripe tak i disse tingene, vekke dem fra de døde, forvandle dem fra bare mulige til virkelige og virkende bruksverdier.¹

Ettersom alt arbeid er identisk som fysiologisk prosess betraktet, kan vi betrakte alt arbeid etter den tid det foregår i, altså bare som kvantitativt. Dette betyr at en vares verdi avhenger av den arbeidstid som er gått med til dens produksjon. Det betyr også at all verdi som skapes i et samfunn i en gitt produksjonsperiode, er identisk med totalverdien av alle varer som er skapt i samme periode.

Når vi taler om «verdi» her, så taler vi om bytteverdi.

¹ De to første sitatene er fra *Grundrisse* (1857–58), utg. Dietz Verlag, Berlin 1953, s. 266 og 270, det tredje fra *Das Kapital, Erster Band*, utg. Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt am Main 1968, s. 198.

Vi taler altså ikke om moralske eller religiøse verdier, men om en størrelse som må kunne gjenfinnes i harde, fysiske varemengder. Det at en kapitalist anvender sin fabrikk til å produsere varer, betyr at han skaffer seg verdier som han kan tjene på ved å selge dem på et marked. Men først må han kjøpe inn den verdiskapende evnen. Han må derfor ha en annen klasse overfor seg – den moderne arbeiderklassen.

For å få skapt og perfektionert denne situasjonen, måtte borgerskapet føre en lang politisk kamp mot føydalismen fra femtenhundretallet av. La oss nå se på denne politiske konflikten.

II. DE BORGERLIGE REVOLUSJONENE

Borgerskapets politiske kamp for samfunnsmakten gikk hånd i hånd med utviklingen av de nye produksjonsmidlene innenfor manufaktur og industri. Det framvoksende økonomiske grunnlaget styrket dets politiske evne, og omvendt. Men før å drive en politisk kamp som kan fenge massene, trengs det en ideologi som er troverdig i den historiske situasjonen en står opppe i.

På 1500-tallet tok slik ideologi for det meste religiøs form. Det viktigste resultatet var den lutheransk-calvinske reformasjonen, som fram til utpå 1600-tallet etablerte seg i alle de områder som vi i dag forbinder med den mest effektive kjernen i kapitalismen – Nord-Amerika og Nordvest-Europa.

Den protestantiske tenkningen brøt med alle katolske mellomledd mellom enkeltmennesket og Gud. Det enkelte individ ble nå oppfattet som en helt selvstendig statsborger (fransk: *citoyen*), som dermed også kunne bli en *bourgeois* – en bærer av fullstendig privat eiendom, – en vordende selvstendig kapitalist.

Når det kommer til borgerlige politiske revolusjoner, er det de følgende som er de viktigste i Europa: revoltene i Nederland mellom 1566 og 1609, hendelsene i den engelske borgerkrig 1642–1651 og den store franske revolusjon 1789–1799.

Den nederlandske omveltningen fant sted i form av en nasjonal frihetskrig mot spanierne (områdene lå under Habsburg-dynastiet), og illustrerte derfor tydelig at en revolusjon alltid må gå sammen med en pulverisering av et gammelt statsapparat og opprettelsen av et nytt. Dessuten førte revolusjonen til at hele Habsburg-keiserdømmet ble gjeldet.

Et karakteristisk trekk var at sentrene for håndverkslaugene (Flandern og Brabant), som hadde vokst fram i middelalderen, mistet